

4. Ukraine. Verkhovna Rada of Ukraine. *The Code of Civil Protection of Ukraine [Kodeks civil'nogo zahistu Ukraïni]*. N.p. 02 Oct. 2012. Web. 05 March 2018. <<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5403-17>>.

5. Ukraine. Cabinet Ministers of Ukraine. *On Approval of the Regulation on a Unified State Civil Protection System [Pro zatverdzhennja Polozhennja pro edinu derzhavnu sistemu civil'nogo zahistu]*. N.p. 09 Jan. 2014. Web. 05 March 2018. <<http://old.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/npd/search>>.

6. Ukraine. Cabinet Ministers of Ukraine. *On Approval of the Plan of Major Civil Protection Measures for 2018 [Pro zatverdzhennja planu osnovnih zahodiv civil'nogo zahistu na 2018 rik]*. N.p. 27 Dec. 2017. Web. 05 March 2018. <<http://old.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/npd/search>>.

7. Ukraine. President of Ukraine. *On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated May 6, 2015 "On the Strategy of National Security of Ukraine" [Pro rishennja Radi nacional'noi bezpeki i oboroni Ukraïni vid 6 travnja 2015 roku «Pro Strategiju nacional'noi bezpeki Ukraïni»]*. N.p. 26 March 2015. Web. 05 March 2018. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws>>.

DOI: 10.5281/zenodo.1240882

УДК 37.091.2:614

*Черкашин О. В., к.пед.н., НУЦЗУ, м. Харків,
Ковальов П. А., к.т.н., доц., НУЦЗУ, м. Харків,
Пономаренко Р. В., к.т.н, с.н.с., НУЦЗУ, м. Харків*

*Cherkashyn O., Ph.D in Pedagogical Sciences, National University of Civil
Protection of Ukraine, Kharkiv,*

*Kovalev P., Ph.D in Technical Sciences, Associate Professor, National
University of Civil Protection of Ukraine, Kharkiv,*

*Ponomarenko R., Ph.D in Technical Sciences, Senior Research, National
University of Civil Protection of Ukraine, Kharkiv*

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ОСВІТНІМ ПРОЦЕСОМ У ГАЛУЗІ НАВЧАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ

GOVERNANCE OF THE EDUCATIONAL PROCESS OF PRIMARY SCHOOLS STAGES OF FIRE DEFENSE

В статті розкрито державне управління освітнім процесом у галузі навчання учнів початкової школи пожежної безпеки впродовж 1910-1990 років. З'ясовано етапи формування соціально-педагогічних передумов пожежно-профілактичної та виховної роботи зі школярами. Описано поетапний розвиток

формування у них протипожежних знань, умінь та навичок. Визначено причину руйнування створеного механізму навчання дітей пожежної безпеки на державному рівні наприкінці XX століття.

Ключові слова: державне управління, розвиток пожежної безпеки, виховна робота, освітній процес, пожежно-профілактична робота, формування знань у сфері пожежної безпеки.

The article presents governance and the stages of development of education of fire safety culture among younger schoolchildren during 1910-1990 years. Clarified the stages of formation of socially pedagogical preconditions of the fire-preventive and educational work with children in the field of fire safety. Appearance and further development of the formation in pupils the knowledge, skills and abilities in the field of fire safety. The reason for the destruction of the created mechanism of training children of fire safety at the state level in the end of XX century is determined.

Keywords: governance, development of fire safety, educational work, educational process, fire-prevention work, forming the knowledge in the sphere of fire safety.

Постановка проблеми. Проблема забезпечення пожежної безпеки дітей є однією з найважливіших у сучасному житті суспільства. Згідно із статистичними даними, тільки за останні п'ять років в Україні виникло 272411 пожеж, в яких загинуло 16756 людей, серед яких 484 дитини; отримали травми 8396 людей, з них 722 дитини; було врятовано 19157 людей та 1499 дітей. Найбільша кількість пожеж та загиблих у них дітей спостерігається в житлових будинках. Поміж усіх причин більше 80 % пожеж виникає внаслідок впливу соціального фактору (необережне поводження з вогнем, експлуатація електроприладів, пічного опалення та пустощі дітей з вогнем). У 2008 р. Україна посіла третє місце серед країн світу за найбільшою кількістю загиблих дітей у пожежах [7]. Відтак, проблема формування навичок пожежної безпеки в дітей молодшого віку є надзвичайно актуальною і вкрай важливою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обрана нами тематика актуалізована в дослідженнях О. Ващенко [1], І. Гуріненко [2], М. Удовенко [11] та ін. Разом із тим, серед наукових досліджень у галузі навчання дітей пожежній безпеці ще недостатньо робіт, де б комплексно розглядалися всі її аспекти, що розкривають положення чинних законодавчо-нормативних актів у галузі виховної роботи учнів початкової школи; зміст пожежної безпеки у виховному процесі молодших школярів, а також державний контроль щодо ефективності існуючих програм у галузі навчання учнів молодших класів пожежної безпеки, що було аргументовано досліджено у наших попередніх здобутках [12, 13, 14].

Постановка завдання. Метою статті є аналіз державного управління освітнім процесом у галузі навчання дітей протипожежній грамоті упродовж 1910-1990 років; розвиток та стан формування протипожежних знань у дітей молодшого шкільного віку на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Навчання дітей пожежній безпеці бере свій початок з ХІХ століття. Саме тоді вперше було звернено увагу на проблему загибелі дітей на пожежах. У цей період з'являються перші відомості про те, що діти були жертвами надзвичайних подій та ситуацій, у тому числі й пожеж. У тогочасній пресі зокрема повідомлялося, що «згоріло й задихнулося від диму кілька тисяч чоловіків, жінок, дітей» [9, с. 35]. Однак варто зауважити, що достовірної інформації щодо створення державних програм чи напрямків у галузі вивчення дітьми пожежної безпеки до початку ХХ століття виявлено не було.

Перші документально фіксовані відомості про початок вивчення дітьми вимог пожежної безпеки з'являються лише з 1910 року, саме тоді бере свій початок практична робота з навчання дітей протипожежній грамоті. Уперше затверджується «Положення про навчання дітей пожежній справі», яке містить інформацію про прийоми рятування та саморятування, гасіння пожежі, роботу з драбиною і мотузкою, установлення пожежної труби, а також про правила безпечної поведінки з вогнем та елементарні прийоми надання першої медичної допомоги [3]. Ця робота проводилася з дітьми зі згоди батьків у так званих дитячих пожежних «потішних загонах», що організовувалися при добровільних пожежних товариствах і дружинах, які згодом було з'єднано у велику організацію. У 1911 році в дитячих пожежних «потішних загонах» налічувалось приблизно шість тисяч дітей.

З 1912 року дитячі пожежні команди було залучено до професійної пожежної діяльності. Кожна команда складалася з 27 юнаків, і вже в 1912-1913 роках ці команди по 12 разів виїжджали на гасіння пожеж, за що отримували похвальні листи. Влітку 1914 року було організовано дитячий навчальний загін. Юні пожежні проводили пожежно-профілактичну роботу серед молодого покоління, розносили листівки. Офіційна підтримка та соціальний дозвіл вказують на першу соціально-педагогічну передумову такої діяльності, що супроводжує реалізацію її в системі виховної роботи з дітьми.

Відтак, уже з початку ХХ століття можна відмітити два шляхи роботи з дітьми у сфері пожежної безпеки: професійні заняття в системі добровільних об'єднань (професійна підготовка) та поширення протипожежних знань у вигляді наочної агітації серед молодших дітей.

На цей же час припадає активне поширення руху скаутів, які також долучилися до навчання дітей діям у разі виникнення пожежі. Виходить перший посібник «Мистецтво скаута-розвідника» («Искусство скаутаразведчика»), до якого були включені розділи «Допомога скаута на пожежі» та «Як рятувати людей під час пожежі». На основі теорії, вміщеній в посібнику, з дітьми відпрацьовувались практичні заняття. У юнаків формували навички та вміння евакуйовуватися в разі виникнення пожежі, евакуйовувати травмованих з осередку пожежі; правильно викликати пожежних; правильно використовувати первинні засоби пожежогасіння (вогнегасники), а також відпрацьовували порядок дій під час виникнення лісових пожеж [4,

с. 71].

Період 1926-1940 років характеризується поглибленим навчанням дітей діям у разі виникнення пожежі. Восени 1941 року були сформовані комсомольські молодіжні полки з протипожежної оборони, серед яких було чимало й дівчат. У цей період формується та розвивається соціально-педагогічний напрям надання підліткам можливості реальної соціально-значимої діяльності у сфері пожежної безпеки.

З другої половини ХХ століття виникає третя соціально-педагогічна передумова пожежно-профілактичної та виховної роботи з підлітками: створення особливого соціально-педагогічного середовища на основі патріотичних та моральних традицій пожежної охорони та пожежного добровольчества. У 1957 році затверджується та вводиться в дію «Положення про юні добровільні пожежні дружини». Робота з формування у дітей знань та навичок з питань пожежної безпеки поступово набирає широкого практичного масштабу, основною думкою стає проведення крупних змагань між дітьми на основі різних вигаданих ситуацій, що можуть трапитися в житті. Уже через два роки в країні започатковується рух юнацьких добровільних пожежних дружин. На той час у складі юних пожежних дружин налічувалось 175 тисяч школярів [3].

На юних пожежних також покладалось надання допомоги органам Державного пожежного нагляду та добровільним пожежним товариствам в проведенні профілактичної роботи серед дітей, агітаційно-масової та виховної роботи, направленої на попередження виникнення пожеж від дитячих пустощів з вогнем. Така виховна робота з дітьми дозволила в період 1961-1964 рр. зменшити виникнення пожеж та загибелі і травмування на них дітей на 29%, що підтверджується статистичними даними [3].

З 1969 року в Ради добровільних пожежних товариств уведена посада інструктора по роботі з дітьми. У тому ж році пройшли перші змагання серед юних пожежних. Протягом 1970-1980 років молодшим школярам члени добровільних пожежних дружин передавали свої знання у вигляді змагань. Ці роки представляли собою комплексний план діяльності не лише окремого навчального закладу, а й всієї системи освіти, що охоплювала всі напрямки виховної роботи з молодшими школярами.

Всесоюзний збір активу дружин юних пожежних, на якому взяли участь більш 80 тисяч дружин, підбив підсумки роботи команд протягом 1982-1983 рр. За результатами засідання та статистичними даними протягом цих років було зниження виникнення пожеж з причини дитячих пустощів з вогнем, а також зниження травматизму та загибелі дітей на пожежах в цілому.

У 1986 році на зборах Відомчої Державної пожежної охорони, в яких взяли участь і представники освіти, пожежні звітують про безпідставне зниження кількості дружин юних пожежних до 42 тисяч, що свідчить про стратегічне розуміння пожежно-профілактичної роботи з дітьми. Тож на чергових зборах у 1990 році представники Відомчої Державної пожежної

охорони публічно заявили про формалізацію руху дружин юних пожежних, у тому числі про направлення дітей, які ніякого відношення до юних пожежних не мали, на участь у змаганнях [3; 10]. Такий підхід зумовив руйнування унікальної моделі дитячого пожежного добровольчества. Відмова від подальшої роботи в цьому напрямкові представників відомчої Державної пожежної охорони, а також добровольчих товариств та організацій, що підтримували змагання з дітьми, позбавило централізованої підтримки роботи дружин юних пожежних у навчальних закладах. У зв'язку з цим, у цей період освітою розглядаються питання про позаурочні заняття з пожежної безпеки серед учнів шкіл та училищ. Розробляються та погоджуються методичні рекомендації Головним управлінням народної освіти. Заняття зі школярами проводять підготовлені педагогічні фахівці з питань пожежної безпеки, запрошуються працівники пожежної охорони та добровільного пожежного товариства. Відповідальність за навчання дітей з основ пожежної безпеки була покладена на керівників середніх та спеціальних навчальних закладів.

Відтак, у 90-і роки ХХ століття на практиці відбувається перелом сформованої традиції з пожежно-профілактичної роботи підлітків, виховний потенціал та соціально-педагогічні передумови не знаходять належної реалізації. Така ситуація в країні стала підґрунтям для проведення в Україні масштабних заходів у напрямку забезпечення пожежної безпеки. Так, приймається Закон України «Про пожежну безпеку». Це був перший основний законодавчий акт з пожежної безпеки, що визначав загальні правові, економічні та соціальні основи забезпечення пожежної безпеки на території України, регулював відносини державних органів, юридичних і фізичних осіб у цій галузі незалежно від виду їх діяльності та форм власності. На виконання Закону України прийнято низку нормативно-правових актів, спрямованих на попередження виникнення пожеж й загибелі у них людей, особлива увага приділяється профілактичній роботі серед дітей [6]. Згодом було прийнято Кодекс цивільного захисту України, відповідно до якого базовим поняттям конструкції пожежної безпеки є забезпечення протипожежного захисту дітей, що виражається через «сукупність цінностей, стандартів, моральних норм і норм поведінки, спрямованих на підтримання самодисципліни як способу підвищення рівня безпеки» [5, с. 3].

Так, у статті 39 глави 10 розділу 4 цього Кодексу прописано, що організація навчання дітей дошкільного віку, учнів та студентів діям у надзвичайних ситуаціях покладається на центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері освіти і науки, який розробляє та затверджує навчальні програми з вивчення заходів безпеки, способів захисту від впливу небезпечних факторів, викликаних надзвичайними ситуаціями, з надання домедичної допомоги та погоджується з центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту [5, с. 3].

Популяризація культури безпеки життєдіяльності серед дітей та молоді законодавчим актом покладається на центральний орган виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, спільно з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері освіти і науки, громадськими організаціями шляхом:

- проведення шкільних, районних (міських), обласних та всеукраїнських змагань з безпеки життєдіяльності;
- проведення навчально-тренувальних зборів і польових таборів;
- участі команд-переможців у заходах міжнародного рівня з цих питань [5, с. 3].

У навчальний процес для початкової школи вводиться дисципліна «Безпека життєдіяльності», згодом, за новим Державним стандартом початкової загальної освіти, – «Основи здоров'я», куди увійшли питання пожежної безпеки [8].

Питання пожежної безпеки відображаються не тільки в підручниках «Безпека життєдіяльності» і «Основи здоров'я», а й вивчаються на уроках фізичного виховання, біології, географії, фізики, хімії тощо, завдяки цьому передбачалося формування в дітей знань про правила безпечної поведінки в тому чи іншому виді діяльності. Однак, не дивлячись на роботу, яка проводиться зі школярами у галузі вивчення пожежної безпеки, досі є чималі статистичні дані щодо нещасних випадків дітей у пожежах.

Висновки. Тим самим, можна констатувати, що управління освітнім процесом у галузі пожежної безпеки молодших школярів протягом 1910-1990 років було ефективним, у цей час виховний протипожежний потенціал набув значного масштабу. Формування у дітей протипожежних знань у цей період визначається специфікою пожежно-профілактичної роботи та досягається на основі добре розробленої Державної системи та механізмів соціально-педагогічної роботи з дітьми та підлітками. Однак наприкінці ХХ століття на практиці відбувається перелом сформованої традиції з пожежно-профілактичної роботи підлітків, виховний потенціал та соціально-педагогічні умови формування знань та навичок пожежної безпеки не знаходять належної реалізації, що, своєю чергою, призводить до негативних наслідків. Відтак, на часі досі розробка нової системи організації та Державного контролю щодо навчання дітей основам пожежної безпеки, що вимагає більш ґрунтовного наукового осмислення.

Список використаних джерел

1. Ващенко О. М. Формування у молодших школярів компетенцій безпеки життєдіяльності: теоретичний аспект / О. М. Ващенко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – 2014. – Вип. 18. – С. 99–106.

2. Гуріненко І. Дидактичні умови навчання правилам пожежної безпеки молодших школярів / І. Гуріненко // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені П. Тичини. Педагогічні науки. – 2010. – № 1. –

С. 60–69.

3. Добровільне пожежне товариство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://drou.info/>.

4. Искусство скаута-разведчика : [руководство по скаутингу, переработанное И. Н. Жуковым]. – Петроград: Издание т-ва В. А. Березовского, 1918. – 238 с.

5. Кодекс цивільного захисту України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5403-17/>.

6. Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 31.10.2011 № 1243 «Про Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/24565/.

7. Національна доповідь про стан пожежної та техногенної безпеки в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mns.gov.ua/>.

8. Основи здоров'я. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 1–4 класи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/pochatkova-shkola.html>.

9. Рогачков Н. Б. Несгораемый город: исторические очерки из жизни столицы и ее огнеборцев (1147-1917 гг.) / Н. Б. Рогачков. – М. : ПожКнига, 2006. – 536 с, ил. – (История пожарной охраны).

10. Скрипник Л. Ю. Формирование у подростков навыков пожарной безопасности в системе дополнительного образования: дис. ... кандидата педагогических наук : 13.00.02 / Скрипник Людмила Юрьевна. – Москва, 2010. – 234 с.

11. Удовенко М. А. Методика формування здоров'язберезувальної компетентності учнів початкової школи у процесі вивчення «Основ здоров'я» / М. А. Удовенко // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи. – 2014. – № 43. – С. 238–246.

12. Черкашин О. В. Навчання молодших школярів пожежній безпеці: сучасний стан проблеми / О. В. Черкашин // Наукові записки Тернопільського національного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка. – 2016. – № 3. – С. 182–189.

13. Черкашин О. В. Основи пожежної безпеки в системі навчання та виховання молодших школярів / О. В. Черкашин // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Серія: Педагогічні науки. – 2016. – Вип. 3 (85). – С. 152–157.

14. Черкашин О. В. Форми та методи виховної роботи з молодшими школярами при навчанні основ пожежної безпеки / О. В. Черкашин // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи : зб. наук. праць / ред. кол.: акад. І. Ф. Прокопенко (голов. ред.) та інші; Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. – Вип. 45. – Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2015. – С. 105–114.

References

1. Vashchenko, O.M. "Formation of the competences of life safety in the junior pupils [Formuvannia u molodshykh shkoliariv kompetentsii bezpeky zhyttiediiialnosti]". *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi* 18 (2014): 99–106. Print.

2. Hurinenko, I. "Didactic conditions for the training of fire safety rules for junior schoolchildren [Dydaktychni umovy navchannia pravylam pozhezhoi bezpeky molod-

shykh shkoliariv]". *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni P. Tychyny. Pedahohichni nauky* 1 (2010): 60–69. Print.

3. *Voluntary Fire Society of Ukraine [Dobrovilne pozhezhne tovarystvo Ukrainy]*. Web. 03 March. 2018. <<http://www.dpou.info/>>.

4. Zhukov, I. *Art scout scout: Scouting guide [Yskusstvo skauta-razvedchyka: rukovodstvo po skautynhu]*. Petrohrad, 1918. Print.

5. Ukraine. Verkhovna Rada of Ukraine. *The Code of Civil Protection of Ukraine [Kodeks tsyvilnoho zakhystu Ukrainy]*. N.p. 15 May. 2013. Web. 03 March 2018 <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5403-17/>>.

6. Ukraine. Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine. *Order of the Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine. On Basic Guidelines for the Education of Pupils of Grades 1-11 of the General Educational Institutions of Ukraine*. N.p., 31 October 2011. Web. 03 March 2018. <http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/24565/>.

7. *National report on the state of fire and anthropogenic safety in Ukraine – 2016 [Natsionalna dopovid pro stan pozhezhnoi ta tekhnohennoi bezpeky v Ukraini – 2016]*. Web. 03 March 2018. <<http://mns.gov.ua/>>.

8. *Basics of health. The program for secondary schools. Grades 1-4 [Osnovy zdorovia. Prohrama dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv. 1–4 klasy]*. Web. 03 March 2018 <<http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/pochatkova-shkola.html/>>.

9. Rohachkov, N.B. *Burning city: historical essays from the life of the capital and its flamethrowers [Neshoraemyi horod: ystorycheskye ocherky yz zhyzny stolytsy y ee ohnebortsev]*. Moscow, 2006. Print.

10. Skrypnyk, L.Yu. "Formation of fire safety skills in adolescents in the system of additional education [Formyrovanye u podrostkov navykov pozharnoi bezopasnosti v systeme dopolnytelnoho obrazovanyia]". Abstract Diss. ... PhD in Pedagogical Sciences. Moscow, (2010): 234. Print.

11. Udovenko, M.A. "Method of formation of the health of preserving competence of elementary school students in the process of studying Fundamentals of health [Metodyka formuvannia zdoroviazberezhualnoi kompetentnosti uchniv pochatkovoï shkoly u protsesi vyvchennia Osnov zdorovia]". *Zasoby navchalnoi ta naukovodoslidnoi roboty* 43 (2014): 238–246. Print.

12. Cherkashyn, O.V. "Teaching of junior schoolchildren for fire safety: the current state of the problem [Navchannia molodshykh shkoliariv pozhezhnii bezpetsi: suchasnyi stan problemy]". *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Pedahohika* 3 (2016): 182–189. Print.

13. Cherkashyn, O.V. "Fundamentals of fire safety in the system of education and upbringing of junior schoolchildre [Osnovy pozhezhnoi bezpeky v systemi navchannia ta vykhovannia molodshykh shkoliariv]". *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka. Serii: Pedahohichni nauky* 3 (85) (2016): 152–157. Print.

14. Cherkashyn, O.V. "Forms and methods of educational work with junior students in the study of the foundations of fire safety [Formy ta metody vykhovnoi roboty z molodshymy shkoliaramy pry navchanni osnov pozhezhnoi bezpeky]". *Zasoby navchalnoi ta naukovodoslidnoi roboty HNPU imeni G. S. Skovorody* 45 (2015): 105–114. Print.